

**KAPİTALİST DEVLET ÜZERİNE GELİŞTİRİLEN
KURAMSAL TARTIŞMALAR:
POULANTZAS, MİLİBAND ve LACLAU**

THEORETICAL ARGUMENTATIONS ON THE CAPITALIST
STATE: POULANTZAS, MILIBAND and LACLAU

Yrd. Doç. Dr. Berker BANK¹

ÖZET

Poulantzas, belli bir soyutlama düzeyinden hareketle bir toplumsal oluşumun analizini “siyasal,” “ideolojik” ve “ekonomik” düzeyler arasında kurduğu görece özerk ilişkiler temelinde kuramsallaştırmaya çalıştı. Böylece devlet, görece özerk bir niteliğe bürünmüş bir şekilde, bir toplumsal oluşumun “birliğini” ve “tutunumunu” sağlayan bir sınıf aygıtı olarak kavranmış oluyordu. Poulantzas, odak noktasını kapitalist devletin oluşturduğu temel sorunsal, “yönetici sınıf,” “devlet üyesi seçkinler,” “devlet aygıtları,” “sınıf iktidarı,” “devlet iktidarı,” “üretim tarzı,” “geçerli etki” gibi farklı inceleme alanlarıyla bağlantılı bir şekilde geliştirmiş olsa da, yürütülen bu tartışmaların kuramsal zeminini devletin “görece özerkliği” düşüncesi oluşturmaktaydı. Bu çalışmanın temel amacı kapitalist devlet sorunsalını Poulantzas, Miliband ve Laclau arasında geçen siyasi polemikler üzerinden ele alarak değerlendirmektir.

Anahtar Kelimeler: *İktidar Bloku, Geçerli Etki, Devlet Aygıtları, Devlet İktidarı, Üretim Tarzı.*

ABSTRACT

Poulantzas tried to conceptualize a social formation analysis at a certain abstraction level based on relatively autonomous relations that he built between “political,” “ideological” and “economic” levels. Thus, the state was comprehended as a class apparatus that maintains the “unity” and “coherence” of a social formation nestled in a relatively autonomous nature. Although Poulantzas developed the fundamental problematic, which is focused on the capitalist state, in connection with a wide range of different areas of study such as “ruling class,” “state-member elite,” “state apparatus,” “class power,” “state power,” “production mode” and “permanent effective”, the theoretical background of this study was the notion of “relative autonomy” of the state. The fundamental objective of this study is to discuss and assess the capitalist state problematic based on the political polemics that occurred between Poulantzas, Miliband and Laclau.

Key Words: *Power Block, Permanent Effective, State Apparatus, State Power, Production Mode.*

---

¹ Sinop Üniversitesi İİBF Kamu Yönetimi Bölümü.

GİRİŞ

Kapitalist devlet sorunsalı Marx'ın çalışmalarında dağınık bir biçimde yer almakla birlikte çok defa sınıf, sömürü, baskı, egemenlik gibi farklı sorunsalları inceleme bağlamında kurulan ilişki çerçevesinde ele alınarak değerlendirilmiştir.

Devlet sorunsalına yönelik kuramsal düzeyde yürütülen en belirgin tartışma Bakunin'in, I. Enternasyonal'in Eylül 1872'deki Lahey Kongresi'nde alınan kararlar gereği uzaklaştırılmasıyla sonuçlanacak olan, Marx ile arasında yaşanmıştır. Bakunin'e göre, modern devlet özünde ve hedefleri gereği askeri bir devlettir ve askeri devlet zorunlu olarak saldırgan olmak durumundadır (1991: 21). Marx'ın devrim sonrası sınıfsız, sömürsüz ve devletin olmadığı bir komünist toplum gerçekleştirme ideali temelinde geçici ve kısa bir süre de olsa "proletarya diktatörlüğü" altında bir yönetimin kurulmasının gerekliliği yönündeki düşüncesi, Bakunin tarafından yoğun bir biçimde eleştiriye uğramıştır. Bakunin'e göre, devrim sonrası geçici bir süre oluşturulması düşünülen proletarya diktatörlüğü, hangi sınıfsal kompozisyon altında gerçekleşirse gerçekleşsin zamanla yönetici konumunda bulunan sınıf ile halk arasında doğacak olan kopukluğun bir sonucu olarak halkın üzerinde yer alan ve her geçen gün ona daha da yabancılaşan küçük bir seçkinler diktatörlüğünün ortaya çıkması biçiminde sonuçlanacaktır (1991: 219). O'na göre, diktatörlüğün kendini idame ettirmekten başka bir hedefi olamayacağı ve bu diktatörlüğe maruz kalan halkın kaçınılmaz bir biçimde sömürülmesine yol açacaktır. Özgürlük halkın başlatacağı bir isyan biçiminde ve işçilerin aşağıdan örgütlenmesiyle gerçekleştirilebilir; devletin olduğu her yerde baskı ve sömürü var olacaktır (Bakunin, 1991: 218-220).

Lenin'in *Devlet ve Devrim* adlı çalışmasına gelinceye kadar devlet sorunsalıyla ilgili kuramsal çalışmalara ya çok sınırlı ölçüde yer verilmiş ya da sosyalist bir devrimin gerçekleştirilmesi sürecinde stratejik temelde kurulan bir sorun bağlamında ele alınarak, devletin toplum üzerinde genişleyen baskı boyutu ön plâna çıkarılmıştır. Sosyalist bir devrimin nasıl gerçekleşeceği yönündeki stratejik sorunun, 1917 Ekim Devrimi'yle birlikte aşılması yerini daha derin bir soruya bırakır: Devlet nasıl ve ne zaman ortadan kalkacak idi.

Rusya'nın tarihsel gelişiminin özgün koşullarının ortaya çıkardığı feodal ilişkilerin ülke genelindeki yaygınlığı dikkate alındığında, sosyalist bir düzene geçiş sürecinde devletin proletarya diktatörlüğü altında varlığını bir süre daha devam ettirmesi iç dinamiklerin ortaya çıkardığı bir zorunluluk olarak kendini dayatıyordu. Sınıfsız ve sömürsüz bir toplum gerçekleştirme ideali temelinde, bir sınıf aygıtı olarak devletin ortadan kalkmasının tarihsel ve siyasal anlamda gerekliliği kuramsal düzeyde kabul edilmiş olsa da, bu ideal somut düzeyde belirsiz bir geleceğe ertelenmiş gibi görünüyordu.

Stalin'in iktidarıyla birlikte devletin ortadan kalkması şeklinde yapılan tartışmaların sürdürülmesi bir yana, devletin varlığına ilişkin yapılan her türlü eleştiriye son verildi. Böylece, devlet, olabildiğince güçlü, toplumsal yaşamın her alanını kuşatacak ve gerektiğinde müdahale edecek bir biçimde etkin hale getirilmiş oldu.

Stalin dönemi SBKP'nin (Sovyetler Birliği Komünist Partisi) XX. Kongresi'nde Nikita S. Hruşçyov (Nikita Kruşçev diye okunur) tarafından büyük eleştiriye uğradı. Kabul edilen bu Kongre kararlarında şu ifadelere yer verilmekte idi: Yeniçağın ortaya çıkardığı yeni şartlar Leninizmin bazı ilkelerinin geçersiz olduğunu ortaya koymuştur. Böylece, Kongre'de alınan kararlara uygun olarak, Lenin'in emperyalizm çağında savaşların kaçınılmaz olduğu yönündeki iddiasının, içinde bulunulan dönemin dayattığı yeni koşullar itibarıyla artık geçersiz olduğu ve kapitalist ülkelerle birlikte barış içinde rekabet halinde yaşama ilkesi kabul edilmiş oluyordu.

Althusser'in düşüncesine göre, Stalin döneminde yapılanlara yönelik geliştirilen eleştiriler yanlış yönden başlayan argümanların bir uzantısı şeklinde ortaya çıkmıştı. O'na göre, Stalin döneminde yaşananlar sol'dan değil, sağ argümanlardan hareketle geliştirilmiş eleştirilerden oluşmakta idi. Marksist bir noktadan hareketle yapılması gereken eleştiri, sınırları burjuva dünya görüşünün vaat ettiği ölçütler tarafından belirlenen demokratizm ve liberalizm ekseninde şekilleniyordu. Dolayısıyla, özgürlük, insan bireyi, hümanizm, yabancılaşma, şeyleşme gibi kavramlar yürütülen siyasi mücadelenin temel belirleyici öncüllerini oluşturacak bir biçimde konumlandırılmış durumdaydı.

Marx'ın Stalin sonrası yayımlanan *1844 Felsefi El Yazmaları* adlı çalışması, Marx'ın hümanist bir yorumunu kabul edenlerin iddialarının felsefi düzeyde temel dayanak noktasını oluşturmakta idi. Marx'ın düşüncelerinin hümanist felsefeye dayalı yorumu farklı dönemlerde farklı biçimler altında ortaya çıktı. Avrupa'da faşist rejimlerin ortaya çıkmasıyla birlikte, burjuvaziye oluşturan farklı katmanların faşizme karşı desteğini almak ve onları ortak bir mücadele temelinde örgütlemek amacıyla Marksist-Hümanist ideolojiye dayalı politikalar geliştirildi.

Siyasal düzeyde belirli uzun vadeli politikaların bir uzantısı olarak hümanist ideolojinin sınırlarını belirlediği ölçüde çeşitli argümanlardan yararlanmak, kısa vadeli politik beklentiler temelinde şekillenen toplumun genel eğilimi dikkate alındığında anlaşılır bir şey olarak görülebilirdi. Ancak, zaman içinde bu argümanların Marksist öğretinin birer parçası haline geldiği, Marksist yöntem bilimini işletecek temel anahtar kavramlar olarak kullanılmaya başlandığı zaman Althusser buna karşı çıktı. O'na göre, hümanist yorum Çağdaş Marksizm için temel bir ikilem oluşturmakta idi. Dolayısıyla da mevcut sorunun giderilmesine yönelik bir girişim geçmişe

dönük pişmanlıklardan hareketle değil, kuramsal düzeyde yapılan çalışmalarla çözülmeliydi. O'na göre, Marksizmin özü hümanist bir felsefeye dayalı olarak kuramsallaştırıldığı takdirde, analizin merkezi de insanın özü olacaktır. O zaman da Marksist felsefenin amacı insanın özünü ve temel ihtiyaçlarının araştırılması şeklinde belirecekti. Oysaki, tarih insan özü çerçevesinde oluşmaz. Althusser'e göre, Marksizm bir tarih bilimidir. Tarih, Marksizmin kendi özgün kavramları temelinde kavranmaya çalışıldığı öznesiz bir süreci ifade eder. İdeolojinin tarihi kendi dışında aranması gerektiği şeklindeki Althusser'in ifadesi de, bu kuramsal çerçevede ele alınarak değerlendirilmelidir.

Poulantzas'ın, sınıf, iktidar, ideoloji ve egemenlik gibi siyaset biliminin odağını oluşturan temel kavramlarla doğrudan bağlantı kurarak yeni temalar üzerinden hareketle geliştirdiği kuramsal çözümleri, kapitalist devletin işleyişine yeni bir boyut kazandırdı.

Poulantzas, odak noktasını kapitalist devletin oluşturduğu temel sorunsalı, "yönetici sınıf," "devlet üyesi seçkinler," "devlet aygıtları," "sınıf iktidarı," "devlet iktidarı," "üretim tarzı," "geçerli etki" gibi farklı inceleme alanları üzerinden geliştirmiş olsa da, yürütülen bu tartışmaların kuramsal zeminini devletin "görelî özerkliği" düşüncesi oluşturmaktaydı.

Poulantzas, belli bir soyutlama düzeyinden hareketle bir toplumsal oluşumun analizini siyasal, ideolojik ve ekonomik düzeyler arasında kurduğu görelî özerk ilişkiler temelinde kuramsallaştırmaya çalıştı. Böylece ekonomik düzey karşısında yasal-siyasal düzeyi oluşturan devlet, görelî özerk bir niteliğe bürünmüş bir şekilde, bir toplumsal oluşumun "birliğini" ve "tutunumunu" sağlayan bir sınıf aygıtı olarak kavranmış oluyordu.

Tarihsel koşullar tarafından belirlenmiş verili bir toplumsal oluşuma bağlı olarak gelişen kapitalist devletin çeşitli düzeyler karşısında "görelî özerk" bir biçimde konumlanması, onu yeni bir tarihsel blokun oluşumunda veya çözümlüşünde bir "araç" olarak kavranışını olanaksız hale getirmektedir. Dolayısıyla, devlet ne sınıfların devlete boyun eğdirdiği edilgen bir araç olarak "nesne," ne de devletin sınıflara boyun eğdirdiği etken bir araç olarak "özne" biçiminde düşünülmelidir. Devlet, tüm sınıf çelişkilerin yoğunlaştığı bir ilişkidir. O halde yapılması gereken devleti şu ya da bu sınıfın basit bir baskı aracı haline indirgeyen tekelsiz devlet kapitalizminden farklı olarak, onun sınıfsal niteliğini görelî özerklik düşüncesi temelinden hareketle açığa çıkarıp, kavramak olmalıdır.

Bu çalışmanın temel amacı kapitalist devlet sorunsalını Poulantzas, Miliband ve Laclau arasında geçen siyasi polemikler üzerinden ele alarak değerlendirmektedir.

1. YÖNETİCİ SINIF

Miliband, şirket yöneticiliği (*management*) sorunsalına ilişkin olarak bir takım kuramsal çözümler geliştirirken, bunu yönetici sınıf (*ruling class*) kavramı üzerinden hareketle yapmaya çalışır. O'na göre, sosyo-ekonomik açıdan gelişmiş ileri kapitalist toplumlarda özel mülkiyet ve denetimimizin bölüşümü ekonomik iktidarı “girişimcilerden” “yöneticilere” aktarılması şeklinde ortaya çıkmaktadır. O'na göre, şirket yöneticilerinin faaliyetlerinin amacı kâr etme şeklinde ortaya çıkması bu sınıfı (şirket yöneticileri) burjuvazinin bir parçası haline getirir.

Poulantzas'ın düşüncesine göre, şirket yöneticilerinin dar anlamda mülk sahibi olarak hiçbir çıkarı yoktur, dolayısıyla da kendi çıkarları olarak kâr peşinde koşmazlar. Başka bir deyişle, şirket yöneticilerinin davranış güdülere kâr etme yönünde değil, büyüme ya da gelişme yönünde ortaya çıkmaktadır. Şirket yöneticilerinin iktisadi faaliyetlerinin amacının kâr etme eğiliminde ortaya çıkacağı şeklindeki bir düşünceden hareket ederek, bu sınıfın kapitalist sınıfa mensup olduğunu iddia etmek büyük bir hata olur. Çünkü, faaliyetlerinin amacı kâr² etmeye yönelik olmayan kapitalistler de olabilir. Örneğin görece daha ufak işletmelerde yer alan küçük burjuvazinin durumu bu şekilde açıklanabilir. Dolayısıyla, kâr etme eğilimi yönünde bir iktisadi faaliyet içinde bulunmak kapitalist sınıfa mensup olmanın temel göstergesi olamaz. Poulantzas, Marx'tan yaptığı bir alıntıdan hareketle kârı, “...gerçekleşen artı değeri adlandıran nesnel bir kategori” olduğunu ve kapitalist sistemin temel çelişkisinin onun toplumsal karakteri ile özel amaçları arasındaki çelişkiye indirgenemeyip, fakat aynı zamanda üretici güçlerin toplumsallaşması ile onların özel mal edinmeleri (*appropriation*) arasındaki çelişkide aranması gerektiği şeklinde tanımlamaktadır. Poulantzas, Marx'tan yaptığı bu alıntıdan hareketle üzerinde durulması gereken şu noktaya işaret eder: Emegın toplumsal bir nitelik kazanması ile emek ürünü malların küçük bir azınlığın elinde toplanması arasındaki çelişki (1969: 70). Dolayısıyla, sermaye birikiminin bireysel çıkarı esas alan niteliği ile emegın toplumsal niteliği arasındaki çelişkiden hareketle yapılacak sınıflar arasındaki bir ayırmda yönetici sınıfı işçi sınıfının bir parçasını oluşturacak şekilde düşünülmesi mümkün değildir.

Poulantzas, tarihsel koşullar tarafından belirlenmiş verili bir toplumsal oluşuma bağlı olarak sınıflar arasında bir ayırım söz konusu olduğu zaman dikkate alınması gereken temel belirleyici ölçütün sermayeye ait olan “ekonomik mülkiyet” oluşturduğunu düşünür. O'na göre, şirket yöneticileri

---

² Poulantzas burada geçen kâr kavramıyla, “artı değer”in (surplus value) üretimi sonrasında elde edilen geliri ifade etmeye çalışmıştır. Marx'ın çalışmalarında ifade bulan bu kavram, “gerekli emekten” farklı olarak “ek emek”in üretim süreci sonrasında elde edilen geliri belirtmektedir.

burjuvazinin sahip olduğu ekonomik mülkiyetin yalnızca işletme yetkisini kullanır. Dolayısıyla, kapitalist mülkiyetin ifade ettiği ilişkiler dikkate alındığında şirket yöneticilerinin kapitalist sınıfın bir parçasını oluşturduğu şeklindeki bir düşünceyi kabul etmek güç bir iddia haline gelecektir. Miliband ise, şirket yöneticilerini kâr etme güdülerine göre tanımlamakta, dolayısıyla da şirket sahipleriyle şirket yöneticilerini kapitalist sınıfı oluşturacak şekilde bir bütün olarak özdeşleştirmektedir. Böylece, şirket yöneticileri kapitalist bir faaliyet içinde kâr etme dürtüsü temelinde tanımlanmış olmakla kalmayıp, burjuvazinin bir parçasını oluşturacak şekilde toplumsal ilişkilerde konumlandırılmış olmaktadır. Poulantzas'a göre, kapitalist bir toplumsal oluşum içinde yönetici sınıfın konumu belirlenirken davranış güdülerini esas alınarak değil, onları üretim sürecindeki konumları ve üretim araçlarıyla olan mülkiyet ilişkileri temelinden hareketle tanımlanmalıdır (1969: 71-2).

2. DEVLET ÜYESİ SEÇKİNLER VE DEVLETİN GÖRELİ ÖZERKLİĞİ

Miliband, kapitalist sınıf mensuplarının devlet aygıtına ve hükümete doğrudan veya dolaylı olarak katıldıklarını düşünür. Miliband, devlet aygıtının (*state apparatus*) mensupları (bürokrasi) ile yönetici sınıf arasında kurduğu ilişkiden hareketle şu sonuca ulaşır: (a) Devlet aygıtı üyelerinin toplumsal kökenleri itibariyle yönetici sınıfa mensup olduğuna, (b) yönetici sınıf üleriyle devlet aygıtı üyeleri arasında kişisel nüfus, statü ve çevre bağlarının kurulduğuna (1969: 72). Böylece Miliband, kapitalist “devlet üyeleri” (seçkinler veya bürokrasi) ile “yönetici sınıf” arasında kurduğu “sınıf,” “statü” ve “çevre” faktörüne dayalı ilişkiden hareketle kapitalist devletin işleyişini kavramaya çalışır. Poulantzas'a göre, geliştirilen bu kuramsal çözümler Miliband'ı ortodoks tekelci devlet kapitalizmini esas alan düşünceye daha da yakınlaştırmıştır.

Tekelci devlet kapitalizminin SBKP'nin (Sovyetler Birliği Komünist Partisi) 22. Kongresi'nde kabul edilen tezine göre, emperyalist aşamada devlet tekelci kapitalizm ile uzlaşmış durumdadır. Tekellerin yapısı ve her geçen gün daha da büyümesi devletin kapitalizmin yeniden üretim sürecinde finans oligarşisi yanında müdahalesine yol açar. Tekelci devlet kapitalizmi tekellerin gücü ile devletin gücünü iç içe geçerek tekellerin zenginleşmesi ve işçi sınıfının mücadelesinin bastırılmasına hizmet eder. Poulantzas, kapitalist devletin işleyişini, tekellerle devletin iç içe geçmişliği iddiasına dayandıran tekelci devlet kapitalizmi ile burjuvaziyle aynı sınıfsal kökten gelen kişilerin devlet aygıtlarında yer aldığını savunan Miliband'ın görüşleri arasında kuramsal açıdan bir benzerlik olduğunu düşünür. Dolayısıyla, Poulantzas, Miliband'ın bu yorumunun kapitalist devletin “görelî özerkliği” tamamıyla ortadan kaldırdığı iddiasında bulunur.

Poulantzas, kapitalist sınıf üyelerinin devlet aygıtına ve hükümete katılmalarının, kapitalist devlet sorunsalının önemli bir bölümünü oluşturduğu kanısında değildir. Çünkü, burjuvazi ile devlet arasında ortaya çıkan bağ nesnel bir ilişkiyi ifade eder. Somut toplumsal formasyondaki devletin işleviyle aynı formasyonda yer alan egemen sınıf çıkarları arasında bir örtüşme varsa, bu durum, kapitalist sistemin kendi mantığından ötürü böyledir. Yönetici sınıf üyelerinin devlet aygıtına doğrudan katılmaları neden değil bir sonuçtur (1969: 73). Miliband, kapitalist devletin işlevi ile egemen sınıfın çıkarlarının örtüşmesinin nedenlerini, egemen sınıfların bir parçası olarak düşünülen yönetici sınıflar ile devlet aygıtlarında yer alan görevliler arasında doğrudan veya dolaylı olarak kurulan yakın ilişkide aranması gerektiğini düşünür.

Poulantzas'a göre, Miliband, verili bir toplumsal formasyona dayalı gelişen kapitalist devleti bir toplumun birleştiricisi, bir sistemin üretim koşullarının yeniden üretimini gerçekleştirme etmeni ve bir sosyal sınıfın diğer sosyal sınıflar üzerindeki egemenliğinin kendi belirleyeni olduğunu görseydi, yönetici sınıfın hükümete doğrudan ya da dolaylı olarak katılmasının veya devlet aygıtı görevlileriyle girilecek olan yakınlık ilişkisinin kapitalist devletin işlevinde herhangi bir şeyi değiştirmeyeceğini görürdü (1969: 73).

Miliband, devlet aygıtında (ordu, polis, yargı ve idari bürokrasi) yer alan görevlilerin davranışlarıyla yönetici sınıf çıkarları arasında doğrudan bir ilişki kurmaktadır. Miliband, bu iddiasını iki biçimde temellendirmeye çalışır: Yüksek kademeli memurların toplumsal kökenlerinin yönetici sınıfa dayandığını göstererek ve devlet görevlileri ile yönetici sınıf arasında kurulan kişisel bağı vurgulayarak. O'na göre, devlet aygıtının kollarından biri veya bir kaçının diğer kollar üzerinde açığa çıkan egemenliği, yönetici sınıfın üst düzeylerine mensup olanlarıyla girilecek doğrudan veya dolaylı ilişkiye bağlı olarak sürekli değişiklik gösterir. Mesela, ortaya çıkan bir takım siyasi gelişmelere bağlı olarak askeri sınıfın silah harcamalarının artmasıyla birlikte bu ihtiyaca cevap vermek amacıyla yönetici sınıfın yüksek kesimleriyle ekonomik ilişki içine girilmesi askeri kolun devlet aygıtının diğer kolları üzerindeki egemenliğinin artması anlamına gelecektir. C. Wright Mills de Miliband'ın devlet seçkinlerine ilişkin geliştirdiği kuramsal çözümlerinde olduğu üzere benzer iddialarda bulunur. O'na göre, iktidarı elinde bulunduran üç temel grup vardır: devlet hiyerarşisi (bürokrasi), şirket hiyerarşisi ve ordu hiyerarşisi (1974: 11). Mills, kapitalist devletin işleyişini bu üç grup arasında gelişen kişisel ilişkiye indirgeyerek açıklamaya çalışır. O'na göre, bu üç grubun ifade ettiği iktidar seçkinleri büyük ve önemli sonuçlara yol açacak kararları alabilecek durumdadırlar. Çünkü, bu tür insanlar modern toplumun kuruluş ve hiyerarşilerini yönetecek komuta merkezlerinde yer alırlar. Özetleyecek olursak Mills, kapitalist devletin işleyişini devlet seçkinleri

ile büyük şirket sahiplerinin arasında kurulan yakın ittifaka dayandırarak açıklamaya çalışır (1974: 7-8).

Mills ile Miliband'ın verili yapılara iktidar olma yeteneği atfediyor oluşu onları araçsal devlet anlayışına yaklaştırır. Poulantzas, Miliband'ın bu kuramsal çözümlerini çok betimleyici olduğunu düşünmektedir. O'na göre, devletin birliği içinde yaşanan değişim, üretim ilişkilerinde ortaya çıkan değişime ve sınıf mücadelesinde yaşanan gelişmelere bakarak anlaşılmalıdır. Devlet aygıtının çeşitli kolları arasında ortaya çıkacak bir takım yer değiştirmeler devlet aygıtı sisteminin tümüne dayalı olarak kendi içsel birliğinin değişmesi tarafından belirlenir; bu değişimi tetikleyen faktör ise, üretim ilişkilerinde yaşanan değişime ve sınıf mücadelesinde ortaya çıkan gelişmelere bağlıdır (1969: 74-5).

Poulantzas'a göre, devlet aygıtı üyelerinin toplumsal kökenleri bakımından farklı sosyal sınıflara mensup oldukları halde özgün bir içsel birliğe göre iş görürler. Sınıfsal konumları (*situation*) onları birleştiren etmen olan sınıfsal duruma (*position*) oranla daha geride kalır (1969: 74). Bir başka deyişle, devlet aygıtında yer alan görevlileri birbirine bağlayan etmen devlet aygıtına mensup olmaları ve nesnel işlevi olarak kapitalist devletin nesnel rolünü yerine getirilmesinin gerekliliğidir. Özgün ve göreceli birleşmiş toplumsal bir kategori olarak bürokrasi, aynı sınıfsal kökten geldikleri için ya da yönetici sınıfla aralarında kurulan yakın kişisel ilişkiler nedeniyle değil, içsel birliği devletin nesnel rolünün yerine getirilmesinden kaynaklandığı için yönetici sınıfın hizmetinde bulunmaktadır. Devletin yönetici sınıflar karşısında göreceli özerk olduğu gerçeği unutulmamalıdır. Eğer kapitalist devlet aygıtı üyeleri ile yönetici sınıf mensupları arasında kurulan yakınlık ilişkisinden veya aynı sınıfsal kökten gelmek gibi toplumsal konumundan hareketle devletin işleyişi anlamaya çalışılırsa devletin göreceli özerkliği ortadan kalkmış olur.

Poulantzas'a göre, Kapitalist devletin işleyişi burjuvazi ile devlet seçkinleri arasında ortaya çıkan kişisel yakınlığın bir sonucu olmadığı gibi, sistemin çözülüşü de bu yakınlığın ortadan kalkması şeklinde sonuçlanmaz. Kapitalist devletin işleyişi devlet seçkinlerinin şu ya da bu sınıfla kurduğu kişisel ilişkinin yakınlık derecesine indirgenemez. Burjuvazi ile devlet seçkinleri arasında ortaya çıkan yakınlık farklı ülkelerde, farklı derecelerde ve farklı biçimlerde ortaya çıkabilir. Ancak, bu durum, kapitalist devletin işleyişinin bir dayanak noktasını oluşturmaz. Eğer devlet seçkinleriyle burjuvazi arasında bir yakınlık ilişkisi varsa, bu kapitalist sistemin işleyişine içkindir. Aksi takdirde tekelci devlet kapitalizmine dayalı yapılan yorumda olduğu gibi, devleti burjuvazinin doğrudan bir baskı aygıtı haline geldiği yönündeki görüşü kabul etmek gerekecektir.

Miliband, toplumsal köken, sınıfsal konum ve ideolojik eğilimine bakılmaksızın hükümetin ve devlet seçkinlerinin (bürokrasi) kapitalist sistemin yapısal sınırlamalarına hedef olduklarını kabul eder. Ancak, Miliband şunu da vurgulamadan geri durmaz: Bu nesnel ilişkilerin belirleyiciliğinin bir sınırı olması gerekir. Aksi takdirde öznel yapının basit birer taşıyıcıları haline gelecek ve tarihsel dönüşüm süreçlerinde öznenin oynadığı etkinlik ortadan kalkacaktır. Oysaki, Poulantzas'ın nesnel ilişkilere gereğinden fazla ağırlık vermesi devletin yaptığı her şeyin en ince ayrıntılarına kadar bu nesnel ilişkiler tarafından belirlenmesiyle sonuçlanmaktadır. Dolayısıyla, sistemin yapısal baskıları, devletin işlemlerini sağlamak ve sistemin onlara empoze ettiği politikaların sadece görevlileri ve uygulayıcıları durumuna getirmiş olmaktadır. Miliband'a göre, Poulantzas'ın getirdiği tek şey yönetici sınıf kavramı yerine nesnel yapılar ve nesnel ilişkiler kavramını ön plâna çıkarmış olmasıdır. Ancak, Miliband, Poulantzas'ın bu bakış açısının doğru olduğu kabul edilmiş olsa dahi, kendi iddiasının yerini alabilecek kuramsal açıdan güçlü önermelere sahip olmadığını düşünür. Çünkü, yönetici sınıf sistemin hâkim bir ögesi olduğuna göre devlet seçkinlerinin bu sınıfa bağlandığı noktaya geri dönmüş olunuyor (1970: 57). Kapitalist devlet yönetici sınıf eliyle onun emirlerini yerine getirmek üzere yönetilmiyor; devlet bu işlevini özerk olarak, ama sistemin kendisine koyduğu nesnel ilişkiler nedeniyle yerine getirmiş oluyor. Dolayısıyla, Miliband, II. ve III. Enternasyonal'in devletin işleyişine gereği kadar önem vermemesinin nedenlerini ekonomizme bağlayan Poulantzas'ın da benzer bir hatayı "*yapısal determinizm*" ya da "*yapısal üst determinizm*" biçiminde yaptığını; bu hatanın da devlet ile sistem arasındaki diyalektik ilişkinin ele alınmasını imkânsız hale getirdiği iddiasında bulunur (1970: 57).

Miliband, sınıflı toplumlarda devletin amacının egemen olan sınıfın ekonomik çıkarlarını korumak ve bu sınıfın ekonomik çıkarlarını sürekli olarak güvence altına almak olduğunu düşünür. Eğer devlet seçkinleri, Poulantzas tarafından ileri sürüldüğü gibi, bütünüyle nesnel yapılar içinde hapsedilmiş olunursa, iktidara gelen sosyal demokrat partiler ile faşist partiler arasındaki temel belirleyici farklar ortadan kalmış olacaktır. Sosyal demokrat bir hükümetin devlet personelinde yapacağı herhangi bir değişimin devletin doğasını ve rolünü değiştirmeyeceğini söylemek ne kadar aşırı sol sapmaysa; bunun bir değişime yol açacağını düşünmek de o kadar sağ sapmadır (1970: 58).

Laclau, Miliband'ın Poulantzas'a yönelttiği yapısal üst-determinizm şeklindeki eleştirisinin doğru olduğunu kabul eder. Ancak, yapısal belirlenimin, yani nesnel ilişkilerin belirleyiciliğinin devletin görece özerkliği ortaya koymasına engel olacağı şeklindeki Miliband'ın kuramsal çözümlerinin yanlış olduğunu düşünür. O'na göre, burjuvaziyle kapitalist devlet arasındaki bağın nesnel niteliği ile bu devletin görece özerkliği

arasında hiçbir uyumsuzluk yoktur. O'na göre, Poulantzas, kapitalist devletin göreceli özerkliğini iki farklı görünümü içinde incelemektedir. Devletin birinci görünümü altında incelenmesi, ekonomik düzey ile siyasal düzey arasındaki ayırmadan hareketle, üretim, tüketim ve dolaşım arasındaki ilişki ve devletin kapitalist üretim tarzı içinde tanımını esas alır. Devletin ikinci görünüm altında incelenmesi ise, sosyal formasyon ile kapitalist üretim tarzı içinde sınıfların ve sınıf mücadelesinin özgün oluşumunu ifade eder (1976: 71).

Laclau'ya göre, Poulantzas için ekonomik düzey ile siyasal düzey arasındaki ayırım kapitalizmin değişik aşamalarına ve evrelerine bağlı olarak kapitalist devletin göreceli özerkliğini incelememiz için gerekli çerçeveyi sağlar ve bu çerçevenin aldığı somut biçim herhangi bir zamanda geçen sınıf mücadelesinin konjonktürüne bağlı olarak gerçekleşir. Ekonomik düzey ile siyasal düzey arasındaki ayırım sınıfların yapısının aldığı özgün biçimden başka bir şey değildir (1976: 72).

Laclau'ya göre, göreceli özerklik kavramsallaştırması Poulantzas'ın bakış açısından hareket edildiği takdirde yapısal bir öge olarak karşımıza çıkmaktadır. Başka bir deyişle, göreceli özerklik kapitalist üretim tarzına tekabül eden çeşitli düzeyler arasında gerçekleşen özel bir eklememenin sonucunda ortaya çıkar. Bu anlamda, sistemin bütününe bir başka belirleyicisi de bu göreceli özerklik olmaktadır. Göreceli özerklik yapısal eklememenin hem bir sonucu hem de belirleyeni olarak ortaya çıkmaktadır (1990: 106). Dolayısıyla, sınıf ile devlet arasında kurulan nesnel bağ Miliband'ın iddialarının aksine devletin göreceli özerkliği düşüncesiyle gelişmez.

Miliband, Poulantzas'ın "göreceli özerk" dediği şeyin ne kadar göreceli olduğu ve bu göreceliliğin hangi durumlarda artıp azaldığına ilişkin inka edici düzeyde bir açıklamanın olmadığını düşünür. O'na göre, Poulantzas'ın "yapılar" ve "düzeyler" dünyasının tarihi ya da çağdaş gerçeklikle temsil ettiği noktalar o kadar az ki, somut konjonktürün siyasal analizi diye adlandırdığı şeyi yapmasına olanak tanımıyor. Bu nedenle Miliband, önceki makalesinde Poulantzas'a yönelttiği "yapısal üst-determinizm" şeklindeki eleştirisini daha da keskinleştirerek "*yapısal soyutlamacılık*" biçiminde değiştirir (1973: 85-6).

Laclau, yapısal üst-determinizm yönündeki bir eleştirinin kaçınılmaz olarak çeşitli devlet ve hükümet biçimlerine karşı bir kayıtsızlığa götüreceği yönündeki Miliband'ın düşüncesine karşı çıkar (1990: 107). O'na göre, Miliband, "göreceli" sıfatının öznelerin bilinçli etkinliğinde bir sınırlandırma oluşturacağı endişesini taşımaktadır. Daha açık bir dille ifade edecek olursak Miliband, Poulantzas'a yönelik geliştirdiği "yapısal üst-determinizm" şeklindeki eleştirisinden hareketle özneleri yapıların birer taşıyıcısı haline geleceğini ve hükümet değişimi olsa dahi, bu değişim yapının çok önceden

koyduğu sınırlamalar içinde gerçekleşeceğinden ötürü aslında hiçbir şeyin değişmeyeceğini düşünmektedir. Laclau'ya göre, sorun ortaya bu biçimde konulduğu takdirde faşist kurumlar ile burjuva demokratik kurumlar arasındaki temel fark da ortadan kalkmış olacaktır. Oysaki, Poulantzas, özerkliğin görelî niteliğini bir yapısal belirlenimler durumuna ait olduğuna işaret etmekte ve özel bir öge olarak özerklik kavramının sadece bu yapısal belirlenimler içinde işlenmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Bütün içinde bir yapı görelî olsa bile, onun bir özerkliğe sahip olması için bu bütünün “yapılardan” oluşması gerekir. Bütünü meydana getiren tek bir yapı olsaydı, o zaman özerklikten söz edilemezdi. Bu nokta da Miliband'ın eleştirisi anlamlı olabilirdi. Ancak Poulantzas, “özerklik” atfettiği görelî niteliğin bir yapısal belirlenimler dünyasına ait olduğuna işaret etmekte ve özel bir öge olarak sadece yapının belirlenimi içinde özerklik kavramını işlemektedir (Laclau, 1990: 108).

Sonuç olarak, egemen sınıflar ile iktidarı elinde tutan gruplar arasındaki ilişkinin niteliği söz konusu olduğunda görelî özerklik tartışması Poulantzas ile Miliband arasında yanlış anlaşılmadan kaynaklanan bir belirsizlik yaratmaktadır. Miliband, iktidarı elinde tutan güçlerle egemen sınıflar arasındaki bağlantıyı kuran somut ilişkiyi vurgulamaktadır; Poulantzas ise, kapitalist üretim tarzında siyasal düzeyin özerk niteliğini kuramsal düzeyde göstermeye çalışmaktadır (Laclau, 1990: 109).

Poulantzas, siyasal düzeyin yalıtılmış olduğunu, dolayısıyla da bu düzeyin kuramsallaştırılabileceğini ileri sürer. Poulantzas tarafından geliştirilen devletin görelî özerliği kavramının amacı, kapitalist devletin, kapitalist üretim tarzının ekonomik ve siyasal karakterinin görelî ayrılıklarından doğan, yapısal özerkliğini vurgulamaktır. Marksist devlet kuramı içinde kabul gören bu terim zamanla Poulantzas'ın yüklediği anlamı kaybederek, araçsal devlet anlayışına karşı yürütülen mücadelenin zeminini oluşturdu (Gülalp, 1993: 45, 50).

Yapısalcı anlayışa göre, kapitalist toplumda siyasal kerte görelî özerkliğe ulaştığına göre, kapitalist devlet de görelî özerkliğe sahip olmalıdır. Poulantzas, bu kavrayıştan hareketle şu sonuca ulaşır: Kapitalist üretim tarzının kertelerinin özerk oluşu devletin ekonomik kerte karşısındaki görelî özerkliğiyle aynı anlama gelir. Kapitalist üretim tarzının kertelerinin özerkliğiyle ilgili bu argüman, Poulantzas'ı kapitalist devletin görelî özerkliğiyle ilgili sonuca götürür. Poulantzas bir adım daha ileri giderek argümanını devletin ekonomi karşısındaki özerkliğinin, aynı zamanda egemen sınıflar karşısında da özerk olduğu şeklinde genişletir (Gülalp, 1993: 50). O'na göre, siyasal gücün kullanılmasının merkezi olarak devletin işlevi bir toplumsal oluşumun birliğini ve tutunumunu sağlamaktır (Poulantzas, 1978: 44-5). Kapitalist devlet bir yandan egemen sınıfların siyasal birliğini sağlarken, diğer yandan da bağımlı sınıfların örgütlenmesini dağıtarak küresel

işlevini yerine getirir. Devlet bu küresel işlevini siyasal düzeyin en üst noktada yoğunlaşmış şekli olan halkın örgütlenmiş ulusal birliği görünümünde gerçekleştirerek, sınıf mücadelesini özgün bir yoldan yadsımış olur.

Poulantzas, modern devleti tekeli sermayenin itaatkar bir aracından başka bir şey olmadığı yönündeki görüşe muhalif olarak devletin karmaşık bir toplumsal ilişki olduğu fikrini ön plana çıkarır. Poulantzas sınıfları devletin dışında ve devletten bağımsız olarak var olan ve devleti pasif bir biçimde kullanma yeteneğine sahip basit ekonomik güçler olarak görmez. Çünkü, sınıf ya da sınıf fraksiyonunun politik etkisi kısmen devletin kurumsal yapısına ve devlet iktidarının etkisine bağlıdır. Sınıf mücadelesi sivil toplumla sınırlı olmayıp, aynı zamanda devlet aracının tam kalbinde üretilmektedir. Böylece, Poulantzas, sınıf mücadelesini tarihin iki kurucu ögesinden biri olan üstyapıyı devletin ideolojik aygıtları ile baskı aygıtını içine alacak şekilde genişleterek, ekonomik yapı ile diyalektik bütünlük içinde kavramış olur (Bank, 2012: 27-31). Poulantzas kapitalist devleti sermaye birikimini kesintisiz bir şekilde sürdürebilmesi için toplumsal tutunumun sağlanmasında nesnel bir işlevinin olduğunu düşünür (1978: 44-50; 1974: 78-81). Dolayısıyla Poulantzas, Miliband'ın, devleti kapitalist toplumda yapısal olarak belirlenmiş rolünden çok kendisini kontrol eden bireysel insan öznesine göre tahlil ettiği için eleştirir (1978: 67-78). Jessop'a göre, Miliband'ın tahliline ve tekeli devlet kapitalizmine karşı eleştirileri sağlam olsa da, Poulantzas kapitalist devletin işleyişine yönelik bütünüyle tatmin edici bir açıklamasını yapamamıştır. Poulantzas devleti bir toplumsal oluşumun birliğini ve tutunumunu sağlayan küresel rolü çerçevesinde değerlendirirken, bunu birbiriyle çelişen iki farklı görüş altında ortaya koyar. Birinci görüşte, bir toplumsal oluşumun tutunumu (*cohesion*) için yeterli koşulun bir iktidar bloğunun tekeli sermayenin hegemonyası altında başarılı bir şekilde örgütlenmesi olarak tanımlanmaktadır. Bu sav, devlet iktidarının etkin uygulanmasında temel ekonomik kısıtlamaları göz ardı etmektedir ve devletin tekeli sektörden çok iktidar bloğunun bir aracı olduğunu vurgulamaktadır. İkinci görüşte, devlet iktidarının etkilerinin zorunlu olarak kapitalizmin hakimiyetiyle kuşatıldığını ve dolayısıyla, uzun vadede, sadece hakim sınıfın çıkarlarına karşılık verebileceği şeklindeki indirgemeci görüşü benimser (Jessop, 1990: 30). Bu son iddia çerçevesinde değerlendirildiğinde, toplumsal tutunumun devletin nesnel işlevi sayesinde yerine getiriyor olması nedeniyle devlet aygıtının hangi sınıf tarafından kontrol edildiği tam olarak anlaşılabilir. Poulantzas'ın nesnel yapılar olarak toplumsal sınıflar ile devlet arasındaki ilişkileri düzenli bağlantılar sistemi olarak kavramsallaştırmaya çalışması Clarke tarafından da eleştirilmiştir. Clarke, toplumsal sınıflar ile devlet arasında yapılan ayrımın nesnel belirlenimler dünyası içinde gerçekleşen burjuva sosyolojisine ait bir ayrım olduğu noktasından hareketle, yapısal işlevselci sosyoloji kavramının yeniden üretildiğini düşünür (2004: 94). Dolayısıyla, Clarke, O'nun yapısal

determinizminin bireye ya da toplumsal özneye hareket alanı tanımadığı kanısındadır (2004: 132-33).

Jessop'a göre, Poulantzas'ın görelî özerklik kavramı temelinde geliştirdiği yorumlar birbiriyle uzlaşmayan iki aşırı uç arasında salınmaktadır. Devleti ya ekonomiden tamamıyla bağımsız ilan etmekte ya da bağımsızlığını reddetmektedir. Jessop'a göre, bu iki görüş bir araya gelse bile kapitalist devletin işleyişini anlamaya yönelik kendi içinde tutarlı bir görüş olamayacağından Poulantzas'ın analizini kuşkulu hale getirmektedir (1990: 30).

3. KAPİTALİST DEVLETİN AYGITLARI

Poulantzas, devleti “baskı aygıtı” ve “ideolojik aygıtlar” olmak üzere iki temel ayak üzerine oturtur. Bu bakış açısı çok büyük ölçüde Althusser'in etkisinin hâlâ devam etmekte olduğunu gösterir. Poulantzas, ideolojik aygıtları kapitalist devletin bir parçasını oluşturduğu yönündeki iddiasını kuramsal düzeyde şöyle temellendirmeye çalışmaktadır: (a) Devlet bir toplumsal formasyonun “birliğini” ve “tutunumunu” sağlayan ve sınıf egemenliğini koruyacak bir toplumsal sistemin üretim koşullarını yeniden üreten bir düzey olarak tanımlanıyorsa, ideolojik aygıtların da bütünüyle bu işlevi yerine getirdiği açıktır. Dolayısıyla, bu aygıtları devlete ait ideolojik aygıtlar olduğunu söyleyebiliriz. (b) İdeolojik aygıtların varlığı ve işleyişi devletin baskı aygıtının bizzat kendisine bağlıdır. Çünkü, devletin ideolojik aygıtlarının üstlendiği işlevleri devletin baskı aygıtı olmadan yerine getiremezler. Kuşkusuz devletin baskı aygıtı doğrudan ideolojik aygıtların işleyişinin her evresine müdahale etmez. Ancak, devletin baskı aygıtı sürekli olarak ideolojik aygıtların işlevlerini yerine getirmesi için onların arkasında durur, onları savunur, onaylar ve bu aygıtların çalışmalarını belirler. (c) Kapitalist devletin biçiminde ortaya çıkan her önemli değişim sadece devletin baskı aygıtının kollarının karşılıklı ilişkilerinde yaşanan değişimi değil, aynı zamanda hem devletin ideolojik aygıtlarının kendi aralarındaki değişimini hem de baskı aygıtıyla olan ilişkilerin değişimini ifade eder. (d) Sosyalist bir devrim devlet iktidarı içinde, yani iktidar blokunu oluşturan egemen sınıflar arasında ortaya çıkan basit bir hükümet değişimi olmayıp, devlet aygıtının radikal bir biçimde kapitalist sömürüye maruz kalan blok dışındaki sınıflar tarafından parçalanarak dönüştürülmesini ve yeni bir tarihsel blokun oluşturulmasını ifade eder.

Miliband, ideolojik aygıtların devlete ait aygıtlar olduğu yönündeki Poulantzas'ın kuramsal çözümlerini kabul etmez. O'na göre, devletin gittikçe artan bir biçimde siyasal toplumsallaşma sürecine karıştığı ve bazı açılardan da fazlasıyla önemli bir işlevi üstlendiği doğrudur. Ancak, Miliband, bu kurumların bir iktidar sisteminin parçası olduklarını ve devlete bağlandıklarını, onun tarafından desteklendiklerini göstermenin gerekliliği

kadar, bu aygıtların devlete değil de, siyasal sistemin bir parçasını oluşturduklarını göstermekten geçtiğini düşünür. Miliband, devleti “baskı aygıtı” ile sınırlandırırken, siyasal sistemi “ideoloji” ile özdeşleştirir. Böylece Miliband, “devlet” ile “siyasal sistem” arasında bir ayırım yapmış olur. O’na göre, bu kurumların (ideolojik aygıtların) devletleşme süreciyle karşı karşıya buldukları doğrudur. Bu süreç kapitalizmin kriz koşullarında, devletin siyasal beyin yıkama sorumluluğu yüklenmesi sonucu daha da hız kazanabilir. Ancak, bu aygıtların devlet sisteminin bir parçasını oluşturduğunu söylemek gerçeğe bağdaşmaz. Eğer ideolojik aygıtları devlet aygıtının bir parçası olduğunu kabul edecek olursak, ideolojik aygıtların özerkliğinin genişlediği olağan demokratik sistemler ile devlet aygıtının etkinliğinin ideolojik aygıtlara doğru genişlediği, yani bu aygıtların özerkliğinin azaldığı siyasal bunalım koşulları altında ortaya çıkan olağanüstü devlet biçimi arasındaki temel fark tamamıyla ortadan kalkmış olacaktır. İdeolojik aygıtların özerkliğinin genişlediği olağan koşullar altında bu aygıtların iktidar sistemine bağlı olma derecesi daha kolay gizlenir. Ancak, bu aygıtların iktidar sistemine bağlı olduğunu göstermenin yolu onları devlet sisteminin bir parçası olduğunu iddia ederek değil, ideolojik işlevlerini devlet sistemi dışında yerine getirdiklerini göstererek olmalıdır (Miliband, 1970: 59, 60).

Poulantzas, Miliband’ın yönelttiği bu eleştiriler karşısında devletin ideolojik aygıtlarının işlevini ön plâna çıkarır. Poulantzas, zamanında kendisinin de aynı hataya düşerek ideolojinin yalnız fikirlerde, gelenekte ve ahlakta var olabileceğini düşünüp; ideolojinin güçlü bir biçimde kurumlarda somutlaştığını göremediğini, bu hatalı bakış açısının sonucu olarak da devlet kavramını sınırlı bir anlamda, yani devletin sadece bastırıcı rolünü ön plâna çıkarılması şeklinde sonuçlandığı yönünde bir öz eleştiri de bulunur. Poulantzas’ın düşüncesine göre, devletin işlevini baskı ögesini içeren kurumların etkinliğiyle sınırlayıp, başlıca rolü ideoloji olan Miliband’ın ifadesiyle siyasal sistem olarak adlandırdığı bu kurumları devletin dışındaki bir alanda tanımlamak büyük bir hata olur (1969: 77).

Poulantzas, kapitalist devletin işlevini toplumun “birliğini” ve “tutunumunu” sağlayan ve iktidar bloku içindeki egemen sınıf veya sınıf fraksiyonun ideolojik hegemonyasını kuran bir kuramsal anlayışa dayandırarak açıklar. Laclau ise, Poulantzas’ın, kapitalist devletin siyasal etkinliğini tüm toplumsal faaliyeti içine alacak şekilde genişlettiğini düşünür. Dolayısıyla, çeşitli işçi sendikaları ve sosyal demokrat parti liderleri toplumsal formasyonun birliğini gerçekleştirme yönünde katkı sağladığından bu örgütler de birer devlet partisi, örgüt liderleri de devlet memuru olduğu anlamına gelecektir. Sosyalist partiler de devrimi savunup savunmama noktasında devletin siyasal birliğinin yanında veya onun karşısında olma şeklinde birbirinden ayrılacaklardır. Dahası parti mensuplarının her birinin

önünde toplumsal formasyonun “birliğini” ve “tutunumunu” savunmak veya reddetmek gibi iki farklı siyasi seçenek arasında bir tercih yapmak zorunda oldukları bir anlayışa mahkûm edilecektir.

Laclau, Poulantzas’ın bu anlayış tarzının yapının çeşitli düzeylerine gereğinden fazla siyasal önem atfettiği gerekçesiyle, “tarihselci” (*historisist*) bir sapma içerdiğini düşünür (1990: 110-11). Daha açık bir ifadeyle, Poulantzas yapının çeşitli düzeylerine o kadar çok siyasal önem atfetmiştir ki, bilinçli öznelerin toplumsal formasyonun birliğini ve tutunumunu savunan devlet aygıtlarıyla, ki bunların içine reformist sosyal demokrat partiler ile sosyalist partiler de girmektedir, bu formasyonun birliğinin karşısında yer alan devrimci partiler arasında yapacakları bir siyasi tercih meselesine indirgenmiş olması Laclau tarafından “tarihselci” bir sapma olarak eleştirilmiştir.

Laclau, devlet ile ideolojik aygıtlar arasında kurulan ilişkinin niteliği açısından bakıldığında Poulantzas ile Althusser’in düşünceleri arasında bir benzerlik olduğunu düşündüğünden, eleştirilerini de Althusser’in geliştirdiği kuramsal çözümlenmeleri üzerinden yürütür. Althusser, bir baskı aygıtı olarak devleti egemen sınıfın kapitalist sömürüyü gerçekleştirebilmesi için işçi sınıfı üzerindeki egemenliğini garanti altına alan bir aygıt olduğunu ifade eder. Devlet aygıtının yanında, fakat onunla karıştırılmaması gereken bir de devletin ideolojik aygıtları vardır. Birincilerin işlevi şiddet, ikincilerin ise ideoloji uygulamaktır. Devletin baskı ve ideolojik aygıtlarının “kamusal alanda” veya “özel alanda” yer alıyor oluşları önemli değildir. Çünkü, böylesi bir ayırım burjuva hukukundan kaynaklanarak yapılır. Devlet kamu ve özel ayırımını önceler (Althusser, 1971: 137-142-144, 145). Hiçbir sınıf devletin ideolojik aygıtlarının içinde ve üzerinde hegemonyasını uygulamadan devlet iktidarını sürekli olarak elinde tutamaz (Althusser, 2002: 36).

Laclau, eğer bu aygıtlar devletin ideolojik aygıtları olarak kabul edilecek olunursa, devletten ayrı bir düzey olarak söz edilmesinin kuramsal açıdan imkânsız hale geleceği iddiasında bulunur. Dolayısıyla, Laclau ideolojik aygıtların işlevine verilen önem nedeniyle devletin bu aygıtlar içinde erimesiyle karşı karşıya olduğunu düşünür. Oysa, Miliband’ın vurguladığı gibi, sınıf iktidarı ve devlet iktidarı hem bir “özerkliğe” hem de bir “bütünlüğe” sahip olmalıdır (1990: 112-13).

4. SINIF İKTİDARI VE DEVLET İKTİDARI

Devletin etkinlik alanının ideolojik aygıtları da içine alacak bir biçimde genişlemesi “devlet iktidarı” ile “sınıf iktidarı” arasında yapılması gereken ayırımı ortadan kaldırdığı gerekçesiyle Althusser ile Poulantzas’ın kuramsal çözümlenmeleri eleştiri konusu edilmiştir. Ancak, Laclau ile Miliband tarafından yöneltilen bu eleştiri devlet iktidarı ile sınıf iktidarı arasındaki ayırımı ortadan kaldırmasına neden olabilecek bir gerçekliğe sahip değildir.

Oysa, bu aygıtlar baskı aygıtında olduğu gibi, güçlü içsel bütünlüğe sahip değildir. Bir başka deyişle, ideolojik aygıtlar hem baskı aygıtı karşısında hem de kendi aralarında görece özerk yapıya sahiptirler. Devletin egemen sınıflar karşısındaki özerkliği olağanüstü devlet biçimleri altında daha da genişler. Devletin ideolojik aygıtları baskı aygıtında olduğu gibi güçlü bir içsel birliğe sahip değildir. Bu durum, sömürülen sınıfların siyasal etkinliklerini artırabileceği büyük bir mücadele imkânı sunar. Çünkü, ideolojik aygıtlar hem kendi içinde hem baskı aygıtıyla olan ilişkilerinde özerk oluşu farklı sosyal sınıfların iktidar mücadelesi için bir fırsat yaratır. Eğer Poulantzas devlet aygıtlarına iktidar yeteneği atfetmiş olsaydı, bu aygıtlarda yer alan siyasal temsilciler aracılığıyla sınıf iktidarının kurulabilmesi mümkün hale gelecekti. Bu da onun başından beri hep karşı çıktığı araçsalcı devlet anlayışına geri dönmesine yol açacaktı. Ancak, Poulantzas, bu aygıtlara iktidar yeteneği atfetmeyip, onları iktidarın yoğunlaştığı merkezler olarak tanımlamaktadır. Dolayısıyla, devlet iktidarının ifade ettiği bu aygıtları Laclau ve Miliband'ın yönelttiği eleştirilerin aksine sınıf iktidarıyla bir ve aynı olduğu şeklinde yorumlamak doğru olmayacaktır.

Poulantzas'a göre, iktidar yapılarının düzeylerinde yerleşmiş halde bulunmaz; iktidar bu düzeylerin bir araya gelişinin bir etkisidir ve aynı zamanda sınıf mücadelesinin düzeylerinin her birini karakterize etmektedir (1978: 99). Dolayısıyla, iktidar kavramı yapının tek bir düzeyine uygulanamaz. Eğer devlet iktidarından söz ediyorsak bununla, yapının düzeyleriyle eklemlesmesini (*articulation*) kastedemeyiz; kastedilen şey çıkarlarına –başka bir sınıfın çıkarlarına olduğundan daha çok- devletin tekabül ettiği belli bir sınıfın iktidarındır (1978: 100). Miliband, devlet iktidarı derken belli bir sınıfın iktidarına işaret etmez. Çünkü, böylesi bir nitelemenin temel dayanağını oluşturacak olan kuramsal öncüller devleti her türlü özerklikten yoksun bırakır ve belli bir sınıfın aracı haline getirir (1973: 87).

Poulantzas'a göre, devlet kurumlarının herhangi bir iktidarı yoktur. İktidar açısından bakıldığında, kurumlar iktidara sahip olan toplumsal sınıflara ilişkin olabilir; ancak, çeşitli kurumlardan oluşan iktidar merkezleri toplumsal sınıfların iktidarının aracı, organı ya da eki (*appendice*) değildir. Çünkü, bu merkezler doğrudan doğruya iktidara indirgenemeyecek özerkliğe ve özgünlüğe sahiptirler (1978: 115).

Miliband'a göre, devlet iktidarı sınıf iktidarının varlığının sürdürüldüğü başlıca ve nihai yoldur, ama tek yol değildir. Devletin görece özerkliği düşüncesinin temelini devlet iktidarı ile egemen sınıflar arasındaki bu kuramsal ayırım oluşturur. Miliband'a göre, Poulantzas'ın açıklamaları kabul edilecek olunursa, devlet iktidarı ile egemen sınıf arasındaki ayırım belirsizleşir.

Poulantzas, devlet iktidarı ile devlet aygıtlarını birbirinden ayırır ve devlet ile özgün yapıları iktidar kavramına indirgemekten kaçınır. Daha açık olarak ifade edecek olursak, devletin şu ya da bu kurumunda yer almak iktidar olmakla özdeşleştirilemez. Poulantzas'ın "devlet iktidarı" ifadesiyle vurgulamaya çalıştığı, devletin çıkarlarına uygun düştüğü belli bir sınıfın iktidarını göstermektir (1976: 72). Poulantzas, devlet aygıtının kendisine bir iktidar yeteneği vermeyip, bu iktidarın devlete egemen olan sınıflardan geldiğini iddia etmesi devleti egemen sınıfın doğrudan bir aracı haline getirmiş olduğu izlenimini uyandırmıştır. Böylece, Miliband da, devlet ile egemen sınıfları özdeş haline getirip, bu düşüncenin devleti egemen sınıflar karşısındaki görece özerkliğini ortadan kaldırdığı gerekçesiyle Poulantzas'ı eleştirmiştir.

Poulantzas'a göre, burjuva devlet teorisyenleri tarafından geliştirilen "kurumsalci-işlevselci" anlayış temelinde iktidarı tutan/veren kurumlar vardır. Bu düşünceye göre, toplumsal gruplar arasındaki iktidar ilişkileri de bu kurumsal güçten kaynaklanır (1976: 73). Burjuva düşünce dünyası içinde yer alan bu kuramsal çözümler Marksizm içine sızması sınıfların ve sınıf mücadelesinin organlar ve kurumlar karşısındaki öncelikli rolünü ortadan kaldırmaktadır. O'na göre, yapıları veya kurumları iktidarın kullanım alanı olarak göstermek, toplumsal formasyonun yeniden üretiminde ve dönüşümünde temel rolü bu organlara indirgemek derin bir yapısalılık anlamına gelir. O'na göre, Miliband'ın bakış açısının temelinde ampirik bakış açısı olduğundan ancak güce sahip olan bir şeyin "görece" olabileceği sonucuna varıyor. Oysaki, kapitalist devletin görece özerkliği farklı toplumsal sınıflar arasındaki çelişkili iktidar ilişkilerinden kaynaklanmaktadır. Son çözümlemede kapitalist toplumsal formasyonda devletin görece özerkliği sınıflar arasındaki iktidar ilişkilerinin bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır.

Poulantzas'a göre, kapitalist devletin siyasal olan ile ekonomik olan arasındaki kuramsal ayırmadan kaynaklanan kurumsal özgünlüğü vardır. Devlet, iktidar blokunu oluşturan şu ya da bu sınıf fraksiyonunun veya bütünü ortak ekonomik çıkarlarının doğrudan veya dolaylı ifadesine indirgenemez. Devlet, iktidar blokunun birliğini, ancak bir sınıf veya sınıf bölümünün egemenliği altında temsil edebilir. Dolayısıyla, Poulantzas, iktidar kavramını devlet aygıtına ve kurumlarına indirgemeyi reddeder (1976: 73).

Poulantzas devlet aygıtına kıyasla sınıf mücadelesinin önceliğini vurgulamakta ve kapitalist devleti birbiriyle mücadele halinde bulunan sınıflar arasındaki iktidar ilişkilerinin ortaya çıkardığı çelişkilerin yoğunlaştığı bir uğrak olarak düşünmektedir. Böylece Poulantzas, kapitalist devleti, özne ve nesne olarak gören bir kavrayışın da dışına çıkmış olur. Nesne olarak devlet bir sınıf veya fraksiyonun elinde edilgen bir araç olarak hiçbir özerkliğinin bulunmadığı araçsal devlet anlayışına dayanır. Özne olarak devlet ise uygar toplumun akılcılaştırıcı ilkesi biçiminde kendi iradesine

indirgenerek mutlak olarak düşünölmeye başlanır. Böylece, devlet, iktidarı temsil eden grubun (bürokratik seçkinler) iktidarında cisimleşmiş olur (Poulantzas, 1976: 74).

Kapitalist devletin özne veya nesne olarak kavranması hiç fark etmez. Her iki durumda da toplumsal sınıflar devlete dışsal olarak kavranmış durumdadır. Nesne olarak devlet anlayışında sınıflar devleti boyun eğdirmeye zorlarlar; özne olarak devlet anlayışında ise devlet sınıflara boyun eğdirir ve onları denetler. Devleti özne veya nesne olarak ele alan her iki kuramsal çözümleme de devlet ve egemen sınıflar karşı karşıya duran iki varlık durumundadır, ayrıca biri diğerinde olmayan güce sahiptir (Poulantzas, 1976: 74). Ya egemen sınıflar devleti, onun özgün gücünü ortadan kalkacak şekilde yutar ya da devlet direnir kendi yararına olacak şekilde egemen sınıfları mevcut gücünden yoksun bırakır. Birincisinde devlet nesne, ikincisinde ise özne olarak kavranmış durumdadır. Oysaki, devlet ne bir özne ne de bir nesnedir. Poulantzas'a göre, kapitalist devlet birbiriyle mücadele halinde olan sınıf fraksiyonları arasında gelişen iktidar ilişkilerinin biçimlenmesi sonucu ortaya çıkan ve yine bu iktidar mücadelesine göre değişen bir ilişkidir. Dolayısıyla, devlet sınıf çelişkilerinin yoğunlaştığı bir uğrak olarak kavranmalıdır.

Sürekli dönüşüm geçiren ekonomik ve siyasal düzey ayrımı üzerinde temellenen devletin görelî özerkliği düşüncesi kendi yapısında saklıdır. Poulantzas'ın, devletin bir ilişki olduğu yönündeki açıklaması bu noktada ele alınmalıdır. İfade edilen bu görelî özerklik kavramsallaştırması çelişkilerin ve sınıf mücadelesinin sonucu olarak devletin kendi içinde ifade edildiği ölçüde devletin yapısına içkindir. Devlet hem bir çelişkiden doğmakta hem de bu çelişkilerle ve bu çelişkiler tarafından kurulmaktadır. Bürokrasinin özgün rolünü anlamamızı sağlayan işte budur: Özgün bir toplumsal kategori oluşturduğu halde sınıfların üstünde, dışında veya ötesinde duran bir grup değildir. Seçkinler grubudur, ama üyelerinin bir sınıf konumu veya üyeliği olan seçkinler (Poulantzas, 1976: 75).

Kapitalist devleti bir ilişki olarak görmek, sınıflar arasındaki yapısal çelişkilerden doğduğunu onlarla ve onlar tarafından kurulduğunu kabul etmek sınıf ayrımlarını yeniden üretecek bir kurumun (devlet) parçalı, çatlaksız bir blok olamayacağını yapısı gereği bölünmüş bulunacağı gerçeğini kabul etmek anlamına gelir. Sınıf çelişkilerin bir sonucu olarak devletin çeşitli kolları ve organları kendi aralarında büyük çelişkiler gösterirler. Devletin bu kol ve aygıtlarının her biri iktidar blokunun şu veya bu bölümünün, şu veya bu özgün rakip çıkarın konumu ve temsilcisi durumundadır. Bu bağlamda iktidar blokunun genel siyasal çıkarının kurulduğu ve devlet sisteminin tümünün yeniden üretimini garanti altına almak üzere yaptığı müdahaleler, organlar ve kollar arasında ortaya çıkan karmaşık ve çelişkili bir süreci ifade eder (Poulantzas, 1976: 75).

5. YÖNTEM SORUNU

Bir kavramın kuramsal özü zedelenme eğiliminde olursa, bu kavramın konuşma içindeki simgesel işlevi artma eğilimi gösterir. Bunun nedeni hiçbir kavram tek başına var olamayacağı, ancak bir sistemin parçası olabileceğidir. Bir sistemi meydana getiren kavramlar arasındaki ilişki iki türdür: (a) Mantıki şekilde kavramları birbirine bağlayan ve bunların kuramsal etkinliğini vurgulayan bir ilişki. (b) Farklı kavramlar arasındaki yakınlığı betimleyen katıksız ilişki (Laclau, 1990: 114). Laclau'ya göre, ikinci durumda söz konusu kavram sistemin parçasını oluşturmaktadır; fakat, bu sistem mantıki bir yapı değil, betimsel bir birliktir. Her kavram parçası olduğu betimsel birliği andırmakta ve bu birliğin simgesi haline dönüşmektedir. Böylece, kavramın kuramsal işlevi azalırken simgesel işlevi artmaktadır. Dolayısıyla, Laclau, terimlerin simgesel değerlerinin, bunların kuramsal yapısı üzerinde üstünlük kurduğu kavramsal yapıyı “biçimcilik” olarak adlandırır (1990: 115).

Laclau'ya göre, soyutlama yapmadan bilimsel bilgiye ulaşmak mümkün değildir; ancak, Poulantzas'ın yaptığı soyutlama düzeyi “biçimcilik” yönüne saptır. Soyutlama sürecindeki bu biçimsel eğilim, inceleme sürecinin ilk ögeleri arasındaki karşılıklı ilişkiyi tümüyle betimsel biçimde kurmuş durumdadır. Sonuç olarak, soyutlama sürecinin daha ileri aşamasında bu ögeler arasındaki mantıki bağın kurulması ve anlaşılması imkânsız hale gelmektedir.

Poulantzas, çalışmalarına yönelik yapılan “soyutlamacılık” biçiminde yöneltilen eleştirileri gereği kadar somut olgulara yer verdiği gerekçesiyle haklı bulmaz. Ayrıca, çalışmalarındaki somut olguların gösterilmesinin de kendisine yönelik yapılan soyutlamacılık eleştirisine bir cevap olamayacağını da altını çizerek. Çünkü, asıl sorunun söz konusu olan somut olguların ele alış biçimindeki farklılıktan kaynaklandığı iddiasında bulunur. Poulantzas, ampirik veya neo-pozitivist bakıştan farklı olarak somut olguların kuramsal aygıtlar aracılığıyla incelenmesi gerektiğini ve gerçek bir kuramsal çözümlemenin ancak bu yöntemle mümkün olabileceğini düşünür (1976: 65). Poulantzas çalışmalarına yönelik yapılan eleştiriyi somut olguların çözümlenmesine yeteri kadar önem verilmediği için değil de, daha çok somut olguların teorizm (*theoreticism*) taşıyan çözümlenmelerinden kaynaklandığını düşünür. Bunun da nedenini Althusser'in etkisiyle ekonomizm ve tarihselciliğe karşı mücadele verirken ampirisizm ve neo-pozitivizmle de mücadele edilmesi gerektiğini, dolayısıyla da kendi özgün yapılarıyla düşünce sürecinde ortaya çıkan bilgi üretiminin, kuramsal sürecin özgünlüğünde, yapılmasından kaynaklandığını vurgular. Bir başka deyişle, Marksizmi burjuva dünya görüşünün etkisinden kurtarmak amacıyla kullandıkları teori-pratiğin, Poulantzas'ın çalışmalarında yansımış olması

“teorisizm” sorununa neden olmuştur. Althusser’in yönteminin etkisinde ortaya çıkan *teorisizm* sorununa daha yakından bakalım.

Marksist bilgi teorisine göre, bilen özne ile bilinen nesne arasında bir özdeşlik yoktur. Nesnenin bilgisi içinde yaşadığı toplumun ideolojik nesnesi içinde insana gelir. Bilgi üretim sürecinde üzerinde çalışılacak nesne söz konusu olduğunda karşımıza toplumun verili ideolojisi çıkar. Althusser’in bilgi üretim sürecinde “Genellemeler I” dediği şey budur. Teori üretim sonunda somut, bilimsel genellemelere ulaşılır. Bunlar da “Genellemeler III” olarak adlandırılır. “Genellemeler II” teori üretim sürecindeki belli andaki durumu ifade eder. Buna göre, gerçek olgu (*real fact*) ve pratik düşünce sürecine girmeden önce (*prior*) hem de düşünce süreci tamamlandıktan sonra vardır (1976: 66). Bir başka deyişle, somut olgu denilen şey teori üretim sürecinin öncesinde ve sonrasında vardır. Somut bilgi üretildiğinde bunun deneymesini yapmak ve pratikle uygunluğunu ölçmek gerekir. Poulantzas’ın kendi çalışmalarına yönelik teorizm eleştirisi de bu noktada anlam kazanır. Althusser’in etkisiyle teorizme aşırı vurgu yaparak kuramsal çalışmayı diğer pratiklerden koparıp, teorinin doğrulamasını yine teorinin kendi içinde yapılmaya çalışılmıştır. Bu teori-pratik olarak adlandırılır. Poulantzas şöyle diyor, “somut gerçek karşısında kuramsal sürece sınıksız sarılarak somut gerçeğin buna nasıl müdahale ettiğini dikkate almıyorduk” (1976: 66).

Poulantzas, sunuş düzeni ile araştırma düzeni arasında bir ayırım yapar. O’na göre, kuramsal sürecin özgünlüğü açısından, kavramların özgün biçimde birbirine bağlanmasını dikkate alması gereken kuramsal metnin sunuş düzeniyle, gerçek doğrularla uğraşarak bu kavramların yaratılmasını sağlayan araştırma düzeni arasında bir ayırım yapılması gerekir. Poulantzas, yapıtında bu ayırımı çok kesin bir şekilde ortaya koyarak sunuş düzeni içinde somut analizleri kuramsal süreçlerin örnekleri ve betimlemeleri şeklinde vermek durumunda çok sık yaptığını kabul eder. Poulantzas kitabındaki somut çözümlemeleri sunuş düzeni ile araştırma düzeni arasındaki ayırım temelinde yapıldığı için, araştırmanın somut gerçek analizler üzerinde kurulmadığını, sadece soyut kavramlardan doğduğunu vurgular. Bu somut analizler Poulantzas tarafından teorinin örnekleri ve betimlemeleri olarak anlatıldığı için Miliband, soyut hale gelen araştırma bağlamında onları Poulantzas tarafından soyut örnekler biçiminde düşünüldüğü sonucuna varmıştır (1976: 66-7).

6. ÜRETİM TARZI TARTIŞMASI

Laclau üretim tarzı kavramını incelerken Poulantzas’la bu noktada aynı düşünceleri paylaştığını düşündüğü Althusser ekolünden gelen Balibar’ı da tartışmaya dahil eder.

Poulantzas, son kertede ekonomik düzey tarafından belirlenmeyi şöyle açıklıyor: Üretim tarzı sadece genel anlamda ekonomiyi değil, aynı zamanda çeşitli yapı ve pratiklerin özgün birliğinde ortaya çıkan düzey ve kertelerin birliğini ifade eder. Bu üretim tarzı ekonomik, siyasal ve ideolojik olmak üzere çeşitli düzey ve kerteleri kapsar. Üretim tarzını karakterize eden birliğin tipi, son kertede ekonominin egemen olduğu karmaşık bir bütünü oluşturur. Belirleyici sözcüğü son kertede bu egemenlik için kullanılır. Düzeyler arasındaki ilişki basit bir ilişki değildir. Bu ilişki içinde egemen yapının, bölgesel yapıların düzenini ve yerini belirleyip onlara işlevler yükleyerek oluşturduğu ilişkiler biçimini kapsar. Düzeyleri oluşturan ilişkiler diğer düzeylerle olan ilişkilerce üst-belirlenirler. Bütün yapının son kertede ekonomi tarafından belirlenmesi ekonominin yapıda her zaman egemen rol oynadığı anlamına gelmez. Ekonomi herhangi bir düzey ya da kerteğe egemen rol yüklediği ölçüde, yani düzeylerin merkezden kopması sonucu egemenliğin el değiştirmesini düzenlediği ölçüde belirleyicidir. Mesela feodal üretim tarzında dinin egemenliği altında ideolojinin egemen rol oynaması, egemenliğin ekonominin işleviyle belirlendiğini gösterir (Poulantzas, 1978: 13-5). Ancak, feodal üretim tarzında ideolojik düzeyde dinin egemenliğinin ekonominin işlevi tarafından belirlenmesi kapitalist üretim tarzında olduğu gibi ekonominin egemen role sahip olduğu anlamına gelmez. Dolayısıyla, bir üretim tarzını diğer üretim tarzlarından ayıran temel etmen düzeylerin özgün eklenmesi oluşturur. Poulantzas'ın, bir toplumsal oluşumda hangi düzeyin “egemen rol” oynayacağına son kertede ekonomik düzey tarafından “belirleneceği” şeklindeki düşüncesini kapitalizm öncesi toplumsal oluşumları içine alacak şekilde genişletmesi Laclau tarafından eleştirilmiştir.

Laclau bu ekonomik düzeyin son kertede belirleyiciliği ve toplumun ideolojik, siyasal ve ekonomik olmak üzere farklı düzeylere ayrılmış olması üzerinde durur. Laclau, yapılan açıklamada geçen üretim tarzı kavramının bütün toplumsal hayatın belirleyici etmeni olarak önceliği olduğu ve ekonomik etmenin kapitalizm öncesi tarihi süreçlerin düzenlenmesinde belirleyici rolün yakıştırılmasını bir çelişki olarak görür (1990: 119).

Balibar da kapitalizm öncesi toplumsal oluşumları içine alacak şekilde genel anlamda bir “üretim tarzı” kavramı geliştirmeye çalışmıştır. O'nun düşüncesine göre, Marx'ın genel tarih teorisinin merkezinde üretim tarzı kavramı bulunur. Bu kavram epistemolojik bir kopuşu ifade eder. Marx'ın tarihsel materyalizmi bilimsel tarihsel bilginin öğelerini vermekle kalmaz, kendi ilkeleri içinde gerçek bir kuramsal bilim, dolayısıyla da soyut bir bilim ortaya koyar (2008: 497). Bunun anlamı, Marx'ın biliminin burjuva toplumuna ilişkin çözümlenmelerle sınırlı olmayıp, farklı üretim tarzlarına tekabül eden toplumlara da kapsamasıdır. Balibar, Marx'ın *Ekonomi Politikin Eleştirisine Katkı* adlı çalışmasının *Giriş* kısmında yer alan üretim tarzı ve ilgili kavramların (1993b: 7-18) *Kapital'in* bir ön çalışması olmakla birlikte henüz

pratiğe ilişkin kavramlar olduğunu, bu kavramların, Marx tarafından artık değiştirilmiş sorunsalın içinde geldiğini, Marx'ın düşüncesinin yeni kuramsal kavramlara dönüştürülmesi gerekliliğini vurgular (2008: 503).

Laclau ilke olarak Balibar'ın bu açıklamalarına karşı değildir; ancak, onun, siyasal ve ekonomik düzeyleri kuramsal kavramlar olarak kurmakta başarısız olduğunu düşünür (1990: 122). Laclau'nun itirazı da bu çerçevede değerlendirilmelidir. O'na göre, eğer ekonomik düzey kapitalizm öncesi dönemler için egemen role sahip değilse, nasıl oluyor da kapitalizm öncesi dönemleri de içine alacak bir şekilde ekonominin belirleyiciliğinden söz edilebiliyor.

Laclau, Poulantzas ile Balibar'ın iddialarını dayandırdığı alıntıdan hareketle eleştirisini geliştirir: "...doğrudan üreticinin, kendi üretim araçlarına, emeğinin gerçekleştirilmesi ve geçim araçlarının üretimi için zorunlu olan gerekli maddi emek koşullarına sahip olduğu görülecektir. (...) Böyle koşullar altında, toprağın ismi sahibi için artı-emek, bürünülen biçim ne olursa olsun, onlardan ancak ekonomi-dışı baskı ile alınabilir. Bu, köle ya da plantasyon ekonomisinden, kölenin yabancı üretim koşulları altında ve bağımsız olmadan çalışmasıyla ayrılır. O halde, kişisel bağımlılık koşulları gereklidir, ne ölçüde olursa olsun kişisel özgürlük eksikliği ve toprağın bir eklentisi olarak toprağa bağlı olmak..."(Marx, 1987: 693-94).

Balibar'ın kuramsal çözümlemelerinin temelini "ekonomi dışı zor" kavramı oluşturmaktadır. Laclau'ya göre, Balibar, "ekonomik temel" ile "ekonomik düzeyi" "üretim düzeyinin" saf ve basit eş anlamlıları olarak kabul etmektedir. Oysaki, Marx, yapıtında geçen ekonomi kavramını "ekonomik düzey" ile "üretim düzeyini" eş anlama gelecek şekilde kullanmaz. Laclau'ya göre, Balibar, "ekonomik düzey" ile "üretim düzeyini" aynı anlama gelecek şekilde ele alarak, bu iki kavram arasındaki temel farkı gözden kaçırmıştır. Daha açık bir ifadeyle, Balibar, Marx'ın kullandığı "ekonomi dışı zor" kavramını ekonomik düzeyin yukarıda alıntılanan anlamıyla, yani "ekonomik düzey" ile "üretim düzeyini" aynı anlama gelmeyecek şekilde kullanılmış olmasını dikkate almadan değerlendirmektedir. Ekonomi dışı zor ("ekonomik düzeyden" farklı olarak) üretim ilişkilerinde ve artı değere el konulmasında temel öğe oluyorsa, "üretim düzeyi" ile "ekonomik düzeyi" aynı anlama gelmedikleri açıktır.

Kapitalist olmayan üretim tarzlarında zorun ekonomi dışı olmasının nedeni iş-gücünün metaya dönüşmediği ve metaların mübadelesi henüz üretim ilişkilerinin temelini oluşturmadığı içindir. Kapitalizm üretim tarzlarında "ekonomik düzey" –pazar ilişkileri- vardır, ama bunlar henüz "üretim" alanına işlememiştir. Dolayısıyla, Balibar ile Poulantzas'ın iddia ettiği gibi ekonomik alan kapitalizm öncesi toplumsal formasyonları içine alacak şekilde "son kertede" belirleyici olamaz.

Laclau'ya göre, Marx'ın yapıtlarında geçen ekonomik düzeyin iki farklı anlamı vardır. Bu kavramlar koşullu tümdengelimci anlamda kullanılmakla birlikte farklı soyutlama düzeylerine aittirler: (a) Ekonomik düzey, mümkün olan her toplumun koşullarından birini tanımladığı için tarihsel maddeciliğin daha genel teorisine aittir. (b) Üretim düzeyinin ikinci anlamı ise yalnız meta üreten toplumlara aittir (1990: 124).

Bu iki kavram sadece soyutlama düzeyleri açısından değil, aynı zamanda birbirleriyle doğrudan ilgili olmadıkları için de ayrılırlar. Ekonomik düzeyin birinci ve ikinci anlamı arasındaki fark farklı kuramsal yapılara ait olmasıdır. Bu iki farklı anlamda kullanılan kavramın birliği için gerekli kuramsal koşulları düşünmek özgün bir üretim tarzı olan “kapitalist üretim tarzının” özelliğinin düşünülmesindedir. Marx kapitalist üretim tarzı kuramsal kavramını üretirken, “emek sürecinin” soyut koşullarıyla, “meta üretiminin” soyut koşullarını ayrı ayrı olarak ele almasının nedeni budur (Laclau, 1990: 124-5).

“Ekonomik düzey” kavramının kullanımına ilişkin yapılan bu genel açıklamalar çerçevesinde Laclau şunu önermektedir: Marx'ın çalışmalarında “ekonomik düzey” kavramı iki farklı anlama gelecek şekilde kullanılıyorsa, “ekonomik düzey” kavramını meta üreten toplumlar için, “üretim düzeyi” kavramını ise her toplum koşullarından birini ifade etmek için kullanılmasını. Böylece, üretim tarzının toplumsal hayatın başka bütün düzeylerini belirlediği yönündeki tarihsel maddeciliğin temel önermesi, kapitalist olmayan üretim tarzları için bir ayrıcalık oluşturmaz, çünkü kapitalist olmayan toplumlarda üretim ilişkilerinin temeli ekonomi dışı zora dayanır (1990: 125). Laclau'ya göre, Balibar ile Poulantzas, ekonomik düzey kavramını bilimsel anlamda bir eleştiriden geçirip kuramsal düzeyde bir kavram üretememişlerdir. Bu iki kavramın yarattığı belirsizliğin bir sonucu olarak bütünsel ve sezgisel yollu kavram kullanılmıştır. Dolayısıyla, Laclau'ya göre, Poulantzas'ın kuramsal çözümlenmeleri zayıflamakta simgesel analiz artmaktadır. Tarihsel dönüşüm süreçleri farklı düzeyler arasındaki ilişki çerçevesinde anlaşılmaya çalışılırken, “üretim” ile “ekonomi” arasındaki ayrım ortaya konulamamıştır (1990: 125).

Laclau'ya göre, hangi düzeyin egemen rol olacağına yönelik bir sorunun ekonomi tarafından belirleyeceği yönündeki Poulantzas ile Balibar'ın açıklamaları da betimsel mecazlardan öteye geçememiştir. Çünkü, kapitalizm koşullarında geçerli olan “ekonomik düzey” ile “siyasal düzey” arasındaki kuramsal ayırmadan hareketle, bu ayrım kapitalizm öncesi toplumsal koşulları da için de geçerli olacağı düşünülüp, bu kuramsal ayırma yapay bir işlerlik kazandırılmıştır.

Sonuç olarak, Poulantzas, kendisine yöneltilen iddialara karşı ilk iş olarak Althusserci akımla arasında olan kuramsal düzeydeki farklılığı

göstermeye çalışır. O'na göre, Althusser ve takipçilerinin bir toplumsal formasyonu oluşturan farklı kertelerin önsel (a priori) olarak bütün toplum biçimleri için geçerli saymakta dolayısıyla da biçimciliğe düşmektedirler. Laclau da haklı olarak ekonomik düzeyi tek anlamlı kerte olarak kabul etmekte, yani ekonomiyi bütün üretim tarzları için aynı anlam ve içeriğe sahip bir kerte olarak düşünüldüğü gerekçesiyle Poulantzas'ı eleştirmektedir. Oysaki, Poulantzas, bu üretim tarzlarını düzeylerin sonal olarak (*a posteriori*) birleşmesinin bir sonucu olarak düşünür. Dolayısıyla da bu farklı kertelerin farklı üretim tarzlarının ortak niteliği olmayacağını, sadece kapitalist toplumsal formasyona özgü olduklarını vurgular (1976: 77).

7. GEÇERLİ ETKİ

Aristoteles felsefesinde Hegel'i derinden etkileyen öğretisi "potansiyel" ile "edimlik" arasında yapılan ayırmada kendini gösterir. Bu terimler Hegel felsefesinde "örtük" ve "belirtik" ya da "kendinde" olanla "kendi için" olanda ortaya çıkar (Stace, 1976: 48-9). Aristoteles ile Hegel'in sistemleri, evrim sistemine ve gelişmenin özelliği konusunda aynı kavramlara dayanırlar. Onların felsefesine göre, gelişme, yepyeni bir şeyin ortaya çıkması anlamına gelmez. Aristoteles için gelişme potansiyel varlıktan edimli varlığa doğru geçiştir. Hegel için ise, gelişme örtükten belirtğe doğru bir geçiştir (Stace, 1998: 51-2). Her iki felsefeci de evrimci bir düşünceye sahiptir. Evrimci düşünce yeni bir şey ortaya koymaz. Ancak, devrimci düşünce, devrim sonrasında yeni bir şeyin ortaya çıkacağına dayanır. Poulantzas da haklı olarak şunu demeye getiriyor, eğer Marksizm devrimci bir dünya görüşüyse o halde Marksizm içine sızmış halde bulunan Hegelci kalıntıların ayıklanması gerekir.

Poulantzas, kendinde sınıf ve kendi için sınıf nosyonlarını Marksizm içine sızmış Hegelci kalıntılar olduğu gerekçesiyle onları eleştirir. Poulantzas, bir sınıf bir toplumsal formasyon içinde ayrı ve özerk bir sınıf ve toplumsal bir güç olarak şu koşullar altında ele alınabileceğini düşünür: "Bir sınıfın - toplumsal bir güç olarak- özerk ve ayrık bir sınıf biçiminde var olabilmesinin ancak o sınıfın ekonomik varlığının üretim ilişkileri ile bağlantılarının o toplumsal oluşumdaki diğer düzeylere özgün bir varlık olarak yansımalarıyla mümkün olur" (1976: 78). Özgün bir varlığın ortaya çıkmasıyla kastedilen şey üretim ilişkileriyle ilişkinin ve üretim süreci içindeki yerin diğer düzeyler üzerinde geçerli etkiler şeklinde yansımalarıdır.

Geçerli etkiler denen şey ise, üretim sürecindeki yerin başka düzeylere yansımaları sonucu yeni öğeler meydana getirmesidir (Poulantzas, 1976: 79). Miliband, bu çözümlenmeleri, bir sınıfın olaylar üzerinde önemli bir etkisi olduğu zaman önemli bir belirginlik kazanması şeklinde yorumlanabilse de, Poulantzas'ın "ekonomik mücadelenin egemenliğinin siyasal mücadele üzerinde geçerli etkilerin olmadığı anlamına gelmez" (1976: 83) şeklindeki

bir başka açıklaması bu yorumu tehlikeye soktuğunu düşünür. Poulantzas'ın işçi sınıfının ekonomik alanda yürüttüğü mücadelenin siyasal düzeyde etkilerinin olmayacağı anlamına gelmez şeklindeki açıklaması Miliband tarafından ekonomizm olarak değerlendirilmiştir. Miliband şu sonuca varıyor: Bir sınıf geçerli etkiler yarattığı ölçüde ayrı ve özerk bir sınıf sayılırken, farklı veril koşullar altında ise bu geçerli etkiler etkisiz olabiliyor (1973: 86).

Miliband'ın bu değerlendirmesi Poulantzas'ı ekonomizme mahkûm etmeye yönelik yeterli düzeyde kanıt oluşturmaz. Çünkü, Poulantzas sınıf tanımını yaparken sadece üretim ilişkileri noktasından hareket etmiyor aynı zamanda sınıf olma karakterini siyasal etkiler düzeyiyle bir araya getirerek açıklıyor. Poulantzas şunu ifade etmeye çalışıyor, sınıf kavramı Marksizm içinde Hegelci bir kalıntı olarak gördüğü "kendinde" ve "kendi için" kavramlarına dayandırılarak tanımlanırsa, Louis Bonaparte dönemindeki orta köylülüğün siyasal düzeyde yarattığı etkileri anlayamayız. Poulantzas'ın yapmaya çalıştığı kapitalizmin temel sınıfları dışında kalan diğer sosyal sınıfların hangi koşullar altında bir sınıf olabildiklerini ortaya koymaktır. Louis Bonaparte'ın iktisadi alanda burjuvazinin çıkarlarını temsil etmesine karşın; iktidarını orta sınıf köylünün siyasal düzeyde bir toplumsal güç olarak ortaya çıkmasına dayandırır.

Poulantzas tarafından geliştirilen bu kuramsal çözümler özünde kapitalist bir toplumda temel olmayan sınıfların (köylülük ve küçük burjuvazi) hangi koşullar altında belirleyici bir sınıf olabileceği sorusuyla ilgilidir. Kapitalist bir toplumda temel olmayan sınıflar (Proletarya ve Burjuvazi dışında kalan) üst-yapıda politik davranışlar geliştirerek belirleyici bir sınıf olabilirler.

Poulantzas, geçerli etkiler kavramını kapitalizmin temel sınıfı olan işçi sınıfı çerçevesinde de değerlendirir. Devrimci siyasal örgütü ve ideolojisi olmasa bile, işçi sınıfının özerk ve belirgin bir sınıf olarak siyasal ve ideolojik düzeylerde yarattığı geçerli etkiler sayesinde hâlâ var olmaya devam edeceğini düşünür. Devrimci dönüşümü gerçekleştirecek güçlü bir siyasi örgütünün inşa edil(e)mediği ve bir ideolojinin geliştirilemediği koşullarda bile sosyal demokrasi ve reformizm geçerli etkiler açısından önemli bir göstergedir. Geçerli etkilerin bir göstergesi olan reformizm ve sosyal demokrasinin yükseliş koşullarında bile işçi sınıfı sistemin içinde eriyip gitmemiş hâlâ bir sınıf olarak var olmaya devam etmiştir (1976: 69). İşçi sınıfının etkisinin reformizm ve sosyal demokrasi hareketinin yükselişe geçtiği koşullarda dahi Poulantzas tarafından geçerli etkiler biçiminde yorumlanması, tarihselci anlayışta beliren henüz devrimci bir bilinçlenme aşamasına ulaşmamış ve dolayısıyla devrimci bir dönüşümü sağlayabilecek durumda olmayan kendinde sınıf ile devrimci bir bilinçlenme aşamasını ifade eden kendi için sınıf ayırımının temelden reddi anlamına gelir.

SONUÇ

Laclau'ya göre, Poulantzas, “üretim tarzı” ile “toplumsal formasyonu” ayrı soyutlama düzeyleri olarak ele aldığı halde, somut toplumsal formasyonlarda görülen oluşumları, soyut bir kapitalist modelin, somut ampirik koşullar içinde somutlaşması olarak düşünmüştür. Oysaki, Poulantzas'ın, belli bir soyutlama düzeyinden hareketle geliştirdiği kuramsal çözümleri soyut bir modelin somut düzeyde cisimleşmesi biçiminde değil, kapitalist devletin bir ilişki olması sonucu, var olan somut konjonktür altında gelişen sınıf mücadelesine bağlı olarak kapitalist devletin aldığı farklı biçimleri göz önünde bulundurması gerekirdi. O'na göre, kapitalist devlet biçimleri içinde, konjonktürü ve sınıf mücadelesini hesaba katmadan genel bir teori inşa etmek “biçimcilik” ve “soyut yapısalcılık” anlamına gelir.

Poulantzas, çalışmalarına yöneltilen bu eleştiriyi, kullandığı yöntemin farklılığından ötürü kabul etmemiştir. Ancak Poulantzas, Almanya ve İtalya özelinden hareketle Faşizmi; Portekiz, İspanya ve Yunanistan özelinden hareketle askeri diktatörlük rejimlerini incelerken, somut olgulara dayandırdığı çalışmalarıyla kendisinin de kabul ettiği “*teorizm*” eleştirisini büyük ölçüde aşmış görünmektedir.

Poulantzas'ın son çalışmalarını saymazsak ilk çalışmalarının kuramsal zeminini Stalin'in iktidarıyla birlikte genel kabul görmeye başlayan ve sosyalist devrim stratejisinin bir parçası haline gelen “araçsal devlet” anlayışına karşı geliştirilen argümanlar oluşturmakta idi. Odak noktasını araçsal devlet anlayışına karşı yürütülen bu argümanların oluşturduğu temel tartışma konusu, üst-yapıyı temel yapının basit bir yansıması haline indirgeyen “ekonomizm” anlayışına ve bu anlayışın çeşitli versiyonlarına dayandırılarak geliştirilen devrim stratejilerine karşı tepkilerden oluşmakta idi.

Poulantzas'a göre, devlet, son çözümlemede bir sınıf aygıtıdır. Ancak, devletin bu sınıfsal niteliği onu egemen sınıfın basit bir aracı haline getiren “araçsal devlet” anlayışından farklı olarak, tüm sınıf çelişkilerinin devlette yoğunlaştığı bir ilişkiler örüntüsü temelinde kavranmalıdır. Böylece, Poulantzas, üstyapıyı ekonominin basit bir yansıması olmaktan çıkarıp, yeni bir tarihsel blokun oluşumunda veya çözülüşünde aktif bir uğrak haline getirmiş olur.

Poulantzas'ın *Devlet İktidar Sosyalizm* adlı son çalışması ile önceki çalışmaları arasında kuramsal açıdan bir kıyaslama yapıldığında birçok noktada “kopuşun” olduğunu söyleyebiliriz. O'nun bu son çalışmasıyla birlikte kapitalist devlet bir sınıf aygıtı olmaktan çıkıp, sınıflar karşısında tarafsız bir uğrak biçiminde kavranmış durumdadır.

Poulantzas'ın amacı kapitalizm koşullarında ortaya çıkan devleti, diğer üretim tarzlarına bağlı gelişen devlet tiplerinden farklı bir anlam ve işleve sahip olduğunu gösterip, özgün bir "kapitalist devlet teorisi" geliştirmek olmuştur.

Nicos Poulantzas'ın *Siyasal İktidar ve Toplumsal Sınıflar* adlı çalışmasıyla birlikte tartışmaya açtığı kapitalist devlet sorunsalı, farklı ekollerden gelen Marksist düşünürler arasında verimli bir tartışmanın zeminini oluşturduğu gibi, günümüzde de kapitalist devlete ilişkin geliştirilen birçok tartışmaya ışık tutmuştur.

KAYNAKLAR

- ALTHUSSER, Louis (2002) *Marx İçin*, Çev. Işık Ergüden, İtaki Yayınları, İstanbul.
- ALTHUSSER, Louis (2003) *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları*, Çev. Alp Tümertekin, İtaki Yayınları, İstanbul.
- ALTHUSSER, Louis (1971) *Lenin and Philosophy and Other Essays*, Çev. Ben Brewster, Monthly Review Pres, New York and London.
- ALTHUSSER, Louis ve Balibar, Étienne (2008) *Kapital'i Okumak*, Çev. Işık Ergüden, İtaki Yayınları, İstanbul.
- BAKUNIN, Michael (1991) *Devlet ve Anarşi*, Çev. Alet Türker, Kavram Yayınları, İstanbul.
- BANK, Berker (2012) Kapitalist Devlet Kuramı: Sivil Toplum ve Devlet Arasındaki İkiliğin Aşılması, *Sosyal Bilimler Dergisi*, C. V, No.II, s.21-52.
- CLARKE, Simon (2004) Devlet Tartışmaları, Simon Clarke (der.) *Marksist Devlet Kuramına Doğru* içinde, Çev. İbrahim Yıldız, Ütopya Yayınları, Ankara, 7-86.
- GÜLALP, Haldun (1993) *Kapitalizm Sınıflar ve Devlet*, Çev. Osman Akınbay ve A. Yılmaz, Belge Yayınları, İstanbul.
- MILIBAND, Ralph (1989) *Kapitalist Devlet*, Çev. Osman Akınbay, Belge Yayınları, İstanbul.
- MILIBAND, Ralph (1980) *The State in Capitalist Societ*, Quartet Books, London.
- MILIBAND, Ralph (1970) The Capitalist State: Reply to Nicos Poulantzas, *New Left Review*, 1 (59), 53-60.

- MILIBAND, Ralph (1973) Poulantzas and the Capitalist State, *New Left Review*, 1 (82): 83-92.
- MILLS, Wrights (1974) *İktidar Seçkinleri*, Çev. Ünsal Oskaya, Bilgi Yayınları, İstanbul.
- JESSOP, Bob (1990) *State Theory, Putting Capitalist States in Their Place*, The Pennsylvania State University Press, Pennsylvania.
- POULANTZAS, Nicos. Miliband, R., Laclau., E., (1990) *Kapitalist Devlet Sorunu*, Çev. Yasemin Berkman), İletişim Yayınları, İstanbul.
- POULANTZAS, Nicos (1992) *Siyasal İktidar ve Toplumsal Sınıflar*, Çev. Ş. Süer, F. Topaçoğlu, Belge Yayınları, İstanbul.
- POULANTZAS, Nicos (1980) *State, Power, Socializm*, Verso, London.
- POULANTZAS, Nicos (1969) The Problem of the Capitalist State, *New Left Review*, 1 (58): 67-78.
- POULANTZAS, Nicos (1973) On Social Classes, *New Left Review* 1 (78): 27-54.
- POULANTZAS, Nicos (1976) The Capitalist State: A Reply to Miliband and Laclau, *New Left Review*, 1 (95): 63-83.
- POULANTZAS, Nicos (1978) *Political Power and Social Class*, Çev. Timothy O'Hagan, NLB, London.
- POULANTZAS, Nicos (1974) *Fascism and Dictatorship*, Çev. Judith White, NLB, London.
- LENIN, V. İ. (1995) *Devlet ve Devrim*, Çev. Süheyla Kaya ve İsmail Yarkın, İnter Yayınları, İstanbul.
- MARX, Karl (1987) *Kapital*, c. 3, Çev. Alaattin Bilgi, Sol Yayınları, Ankara.
- MARX, Karl (1990a) *Louis Bonaparte'nin 18 Brumaire'i*, Çev. Sevim Belli, Sol Yayınları, Ankara.
- MARX, Karl (1993a) *Kapital*, c. 1, Çev. Alaattin Bilgi, Sol Yayınları, Ankara.
- MARX, Karl (1993b) *Ekonomi Politikin Eleştirisine Katkı*, Çev. Sevim Belli, Sol Yayınları, Ankara.
- STACE, W. T. (1976) *Hegel Üstüne*, Çev. Murat Belge, İletişim Yayınları, İstanbul.